



СЕКЦІЯ 3 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7:339.338(477)

САМОКОНТРОЛЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Добровольська В.В., к. ю. н.,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу і характеристиці правового терміну «самоконтроль» стосовно господарської діяльності на основі наукових досліджень, здійснених упродовж ХХ–ХХІ століть.

Ключові слова: самоконтроль, сфера господарювання, суб'єкти господарської діяльності, контроль, правова робота, внутрішньогосподарські відносини.

Статья посвящена анализу и характеристике правового термина «самоконтроль» относительно хозяйственной деятельности на основе научных исследований, осуществленных в течение ХХ–ХХІ в.

Ключевые слова: самоконтроль, сфера хозяйствования, субъекты хозяйственной деятельности, контроль, правовая работа, внутривозвращенные отношения.

Dobrovolskaya V.V. SELF-CONTROL IN SPHERE OF BUSINESS

The article is devoted to the analysis and characteristics of the legal term “self-control” in relation to economic activity based on scientific research carried out during the XX–XXI century.

Key words: self-control, sphere of economic activity, subjects of economic activity, control, legal work, internal economic relations.

Постановка проблеми. Сфера господарювання, а точніше діяльність її різноманітних суб'єктів, є об'єктом контролю, загальні засади якого встановлені чисельними нормативно-правовими актами на чолі з Конституцією України та Господарським кодексом України, який здійснюється з метою встановлення правопорядку в суспільстві. Самоконтроль є різновидом контролю та вирізняється формами і процедурою, а мета зазначених понять спільна – це здійснення контрольно-оціночних дій задля встановлення реального положення стану господарської діяльності і визначення подальших її напрямів на засадах законності, прозорості та строковості.

Дослідження стосовно самоконтролю у сфері господарювання в загальному вигляді є малочисельними та не містять його основних сучасних засад, видів і потреб, що обумовлює актуальність тематики статті.

Метою статті є визначення поняття «самоконтроль» як правової категорії щодо сфери господарювання, з визначенням його певних видів та окресленням суттєвих ознак, суб'єктного складу на підставі норм чинного законодавства та положень у фаховій літературі.

За основу написання статті взято праці таких науковців, як: Т.А. Бутинець, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, Д.В. Задихайла, С. Кушнір, О.П. Орлюк, В.П. Попелюк та інших.

Виклад основного матеріалу. Самоконтроль у сфері господарювання є самостійною правовою категорією, яка є предметом дослідження у фаховій літературі, деякі норми підзаконних і відомчих нормативних актів міс-

тять положення щодо зазначеного поняття. Також слід зазначити комплексний характер терміну «самоконтроль», який застосовується різними науками, в тому числі й юридичними. Суттю самоконтролю є контрольно-наглядовий характер, тобто в цьому сенсі йому притаманні всі ознаки терміну «контроль».

Доречним є визначення основної мети самоконтролю, його основного напрямку (стратегії), який можливо визначити через загально-теоретичний термін «функція». У літературі є слушною думка про те, що функція самоконтролю носить перевірочний характер об'єкта і полягає у встановленні ступеня збігу того, що повинно бути, з тим, що вже є, або з тим, що тільки може бути, а також у встановленні подібності ступеня збігу компонентів, що звіряються. Зміст компонентів, що входять до складу самоконтролю, природно, буде змінюватися залежно від того, в якому контексті вони проявляються. Функція самоконтролю полягає у встановленні подібності ступеню збігу звірюваних компонентів [1, с. 34]. Стосовно сфери господарювання слід зазначити, що самоконтроль повинен встановлювати реальний стан господарської діяльності суб'єкта до положень норм чинного законодавства.

У загальному вигляді, за визначенням А.В. Петровського, самоконтроль являє собою усвідомлення й оцінювання суб'єктом власних дій, процесів і станів. Самоконтроль передбачає наявність еталона й можливість отримання відомостей про контрольовані дії і стани [2, с. 35]. Тобто повинні бути встановлені певні стандарти (правила, критерії),

які в подальшому будуть об'єктом контрольованих дій. Самоконтроль – це свідомо здійснюваний суб'єктом процес, завдяки якому він досягає узгодженості між власною діяльністю (результатом) і відповідним зразком, як визначає Т.А. Бутинець. З цього поняття випливає судження, що для того, щоб процес міг здійснюватися, мають існувати вимірники і зразки (норми, стандарти), на основі яких працівник оцінює ступінь і правильність виконаного завдання. З іншого боку, це буде «самоперевірка» під кутом зору узгодженості дій з прийнятими принципами, незалежно від того, чи забезпечена їх реалізація правовими санкціями, чи теж є справою морального ставлення або так званої доброї роботи [3, с. 90]. Т.А. Бутинець додає, що самоконтроль функціонує, щоправда, не на всіх рівнях, однак принциповий його тягар знаходиться на найнижчому. На рівні підприємства це буде весь колектив – кожний працівник у сфері власної діяльності й найближчого оточення [4, с. 22]. Із зазначеного вбачаються такі ознаки самоконтролю, як вольовий характер, аналіз здійснених і запланованих дій і стандарти (критерії) оцінки. Самоконтроль на підприємстві ототожнюють з поняттям «організаційний контроль», який здійснюється під час розподілу робіт по певним управлінським структурам або працівникам. У процесі такого контролю виявляються прорахунки і упущення в діяльності управлінської структури або працівника, допущені ними під час виконання попередньої частини роботи. При цьому не здійснюється безпосередній контроль з чиеї-небудь сторони. Тобто самоконтроль можливо визначити як частину виробничого процесу зі своїми напрямками здійснення і метою застосування.

Також самоконтроль можливо визначити як окремий напрям у процесі здійснення господарської діяльності, тобто принцип господарювання. У літературі слушно зазначається, що застосування принципу самоконтролю допомагає легко виявити неякісне виконання попередньої частини роботи. Виконання всіх частин роботи взаємопов'язано, тому прорахунки в одній частині тягнуть за собою упущення і помилки в наступній частині роботи. Працівники, які виконують таку роботу, будуть прагнути до скоєного її виконання без прорахунків і помилок. Таким чином, ми отримуємо ефективний метод контролю без контролерів. Перевагою такого методу є відсутність негативних психологічних впливів, які виникають у разі безпосереднього контролю, підвищення зацікавленості працівників у результатах своєї праці, у виявленні помилок і прорахунків, а також скорочення витрат на безпосередній контроль [5, с. 44]. Крім того, в літературі вважають самоконтроль субінститутом інституту ринкового саморегулювання [6, с. 38]. Дійсно, якщо аналізувати самоконтроль із внутрішньо-якісними ознаками, то можливо його віднести до сфери саморегулювання, яка притаманна в широкому сенсі економіці нашої країни та є однією зі складових господарського правопорядку за ст. 5 Господарського кодексу України [7], а звідси – показником її законності, ефективності, дисципліни тощо. З цього приводу є слуш-

ною думка в літературі про те, що підприємницька діяльність «є основним інститутом ринкового саморегулювання. Саме в його межах відбувається організація виробництва товарів і послуг, що урівноважують попит та споживання на прийнятному для суспільства рівні. У цьому сенсі право на підприємницьку діяльність є системоутворюючим елементом усього комплексу відносин у ринковій економіці і має розглядатися як у «вертикальному», так і в «горизонтальному» системно-структурному контексті системи права та системи законодавства» [8, с. 113].

Також у літературі самоконтроль відносять до внутрішнього контролю, який, як правило, опосередковує внутрішньогосподарські відносини, що дозволяє виокремити його суб'єктну складову. Наприклад, А.Н. Щукін вважає, що самоконтроль – це форма контролю, об'єктом якого є діяльність самого контрольного суб'єкта, свідомо оцінка результатів власної діяльності й подальша (за необхідності) корекція для того, щоб отриманий результат відповідав потрібному [9, с. 293]. Тобто мова йдеться про контрольну компетенцію самого суб'єкта господарювання, в особі, наприклад, його засновника або засновників, адже на контрольні повноваження у складі повноважень власника засобів виробництва прямо вказує О.М. Вінник [10, с. 210].

Інші зазначають, що формування організаційної структури підприємства підпорядковано його стратегії щодо забезпечення якості продукції та іншим планам. Певним стратегічним планам відповідає набір інструментів для здійснення відповідних дій суб'єктами самоконтролю. В організаційній структурі підприємства, яка включає розподіл завдань і повноважень всередині підприємства, зазвичай організацією внутрішнього господарського контролю займаються відділи та служби підприємства. Зокрема, виділяють: ревізійну комісію; відділ внутрішнього аудиту; наглядову раду; служби та відділи, які здійснюють контроль усередині відділів. Їхні контрольні функції, не будучи основними, виконуються у вигляді самоконтролю, обсяг яких визначається специфічними завданнями цих служб [11, с. 9]. Тобто можливо говорити про самостійний напрям правової роботи на підприємстві – самоконтроль щодо різноманітних аспектів його діяльності за розробленим локальним актом керівника підприємства. О.П. Віхров використовує загальне поняття «управління господарською діяльністю (підприємництвом)», яким поглинаються і державний контроль, і самоконтроль як елементи організаційної функції: це цілеспрямована діяльність з організації та забезпечення господарювання у відповідності до вимог суспільного господарського порядку, що здійснюється на всіх рівнях національної економічної системи органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадянськими та іншими організаціями, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-гос-



подарські повноваження на основі відносин власності» [12, с. 59].

Слушною є думка про те, що самоконтроль вбирає в себе надзвичайно багато можливостей у сфері поліпшення якості господарювання. Виявлення недоліків та їх негайна ліквідація – це основні його функції. Подібних переваг у такому широкому масштабі не має жодна з підсистем контролю. Внутрішній характер самоконтролю є такою суттєвою її ознакою, що весь зовнішній контроль не може його замінити [13, с. 22]. Представляється, що самоконтроль є вельми доречним само до сфери господарювання та, як правило, опосередковує внутрішньогосподарські відносини, впливає на визначення й оцінку поточної діяльності суб'єкта господарювання шляхом застосування оцінки і при цьому виявляє позитивні та негативні риси зазначеної діяльності. Тобто самоконтроль вважається внутрішнім за своїм характером і способом здійснення. У літературі під внутрішнім контролем розуміють комплекс контрольних дій, організованих власником і керівництвом підприємства, спрямованих на досягнення мети підприємства з позиції оцінки управлінської діяльності щодо різних рівнів управління в частині ідентифікації і зниження ризику ведення бізнесу [14, с. 105].

Таким чином, суб'єктний склад самоконтролю у сфері господарювання визначається наявністю різноманітних суб'єктів господарювання у порядку ст. 55 Господарського кодексу України. Він може здійснюватися в юридичних осіб різної форми власності та організаційно-правової форми та у фізичних осіб – підприємців, за їх ініціюванням. Перш за все, у здійсненні самоконтролю та його результатів зацікавлені власники (засновники) юридичної особи, вони можуть ініціювати його проведення як на постійній основі, так і одноразово. Інколи самоконтроль пов'язаний з державним контролем та здійснюється разом із ним одночасно. Так, у літературі слушно зазначається, що Міністерство освіти України здійснює внутрішньовідомчий державний контроль, а навчальні заклади та керівники – самоконтроль забезпечення здорових, безпечних умов навчання, виховання і праці та інших питань охорони праці, який має ознаки державного внутрішнього контролю [15, с. 90]. Тобто можливо виділити цілелемотиваційний компонент самоконтролю у сфері господарювання – контроль здійснюється суб'єктами, діяльність яких спрямована на проведення контролю, та суб'єктами, які є учасниками процесу (самоконтроль).

Слушною є думка про те, що процес контролю – це діяльність суб'єктів контролю, спрямована на виконання ухвалених рішень шляхом реалізації певних завдань, принципів, методів, застосування технічних засобів і технології контролю. Процес контролю за здійсненням планової діяльності та реалізацією планів, який передбачає контроль за формуванням та виконанням планів, включає такі етапи:

– визначення доцільності контролю (вибір критеріїв, рішення про регулярність, користь для ефективності управління тощо);

– планування контролю: об'єкти контролю, методи, результати, показники; норми контролю (етичні, правові, виробничі); суб'єкти контролю (внутрішні або зовнішні органи контролю, менеджери та самі учасники планового процесу (самоконтроль)); обсяг контролю (повний, наскрізний, вибірковий; засоби контролю (ручні, автоматизовані, комп'ютеризовані); терміни і тривалість контролю; послідовність, методики тощо;

– визначення контрольних точок для порівняння фактичних і планових параметрів, показників, встановлення розходжень (просте виявлення, кількісна оцінка); розроблення рішення, визначення його ваги;

– оцінка результатів (аналіз відхилень, локалізація причин, встановлення винних осіб та відповідальності за недоліки, дослідження можливостей виправлення, заходи з усунення недоліків тощо);

– документування результатів контролю;

– повідомлення рішення про результати контролю і причини відхилень (усно, письмовий звіт);

– прийняття рішення про усунення відхилень та внесення коригувань у плани тощо [16, с. 380–381].

Самоконтроль у сфері господарювання різниться за характером (різновидом) господарської діяльності. Так, він може стосуватися фінансової сторони діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. Наприклад, у літературі його називають внутрішній фінансовий контроль – це самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства, установи як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їхнього складу. Він є складовою частиною управління організацією й тому провадиться на її розсуд на основі рішень цієї організації. Зокрема, внутрішнім контролем можна назвати внутрішній аудит [17, с. 59].

Зазначений вид самоконтролю відповідає нормативам ЄС та може застосовуватися до державних юридичних осіб. Так, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 року зазначено, що системи державного внутрішнього фінансового контролю в різних країнах Європи мають певні відмінності, вони функціонують за єдиними (стандартними) організаційними підходами та понятійною базою. Визначена в цій Концепції понятійна база державного внутрішнього фінансового контролю ґрунтується на вимогах ЄС до управління державними фінансами, що містяться в *acquis communautaire* (розділ 28), а також базових документах Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI). Застосування такої понятійної бази відповідає процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Державний внутрішній фінансовий контроль повинен забезпечити належне (законне, економічне, ефективне, результативне та прозоре) управління державними фінансами і розглядається як сукупність трьох складників: внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та їх гармонізації [18]. Також у законодавстві самоконтроль визначений стосовно окремої сфери господарювання. Так, закріплено, що

самоконтроль є основним видом контролю, який застосовується для визначення якості топографо-геодезичних і картографічних робіт [19].

Висновки. Самоконтроль є комплексним поняттям і важливою правовою дефініцією, яка, в тому числі, застосовується щодо сфери господарювання та якій притаманні ознаки й цілі терміну «контроль».

Самоконтроль є різновидом внутрішнього контролю і представляє собою сукупність практичних контрольних-оціночних дій задля встановлення реального положення стану господарської діяльності (фінансового, організаційного, правового характеру), визначення подальших її ефективних і прибуткових напрямів на засадах самоорганізації і самоаналізу.

Самоконтроль у сфері господарювання за своїми внутрішньо-якісними ознаками можливо віднести до сфери саморегулювання, яка притаманна в широкому сенсі економіці нашої країни та є одним зі складників господарського правопорядку за ст. 5 Господарського кодексу України, а звідси – показником її законності, ефективності, дисципліни тощо.

Класифікувати самоконтроль у сфері господарювання можливо за різними підставами: 1) в залежності від об'єкту: фінансовий, майновий, організаційний та інший; 2) за формою власності: державний і недержавний; 3) в залежності від виду господарської діяльності: щодо виконання робіт, надання послуг (у сфері капітального будівництва, у сфері електроенергетики, щодо надання освітніх та інших послуг) тощо; 4) в залежності від суб'єктного складу: за рішенням керівника юридичної особи або фізичної особи; 5) в залежності від часових критеріїв: одноразовий і постійний (згідно із затвердженим графіком на підставі локального акту).

Внутрішній фінансовий самоконтроль є різновидом внутрішнього аудиту, мета якого – законність, своєчасність, аналіз, звітність і виплати всіх фінансово-розрахункових операцій суб'єкта господарювання.

Вважається за доцільне визначити самоконтроль у сфері господарювання як окремий напрям правової роботи шляхом внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040 «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чеботарьов М.К. Самоконтроль як важливий компонент формування готовності майбутніх менеджерів до адаптивного управління. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2014. № 45. С. 33–40.
2. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат. 1985. 431 с.
3. Кушнір С. Самоконтроль у сфері освіти як різновид державного контролю. Jurnalul juridic National: Teorie si Practica. 2014. С. 89–91.
4. Бутинець Т.А. Система самоконтролю. Проблеми теорій та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2010. Випуск 1 (16). С. 21–30.
5. Короткий курс лекцій з дисципліни «Теорія організації». Інформаційний ресурс. URL: <https://studme.com.ua>
6. Солодченко С. Змістово-функціональна сутність самоконтролю у сфері господарювання. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 5. С. 37–41.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. в редакції від 06.01.2018 р. Офіційний Вісник України. 2003. № 11. Ст. 462.
8. Задихайло Д.В. Право на підприємницьку діяльність у системі відносин правового господарського порядку. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 2(65). С. 112–122.
9. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. М.: Астрель, АСТ, Хранитель. 2007. 746 с.
10. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. і доповн. К.: Правова єдність, 2008. 766 с.
11. Попелюк В.П. Правовое регулирование отношений контроля в сфере хозяйствования: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право»; Національний університет «Одеська юридическа академія». О., 2011. 18 с.
12. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. К.: Видавничий дім «Слово», 2008. 512 с.
13. Бутинець Т.А. Система самоконтролю. Проблеми теорій та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2010. Випуск 1 (16). С. 21–30.
14. Козлова О.В. Переваги експертних систем за традиційними системами штучного інтелекту. Системи озброєння і військова техніка. 2011. № 1 (25). С. 104–106.
15. Кушнір С. Самоконтроль у сфері освіти як різновид державного контролю. Jurnalul juridic National: Teorie si Practica. 2014. С. 89–91.
16. Тарасюк Г.М. Планова діяльність як системний процес управління підприємством: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2006. 469 с.
17. Орлюк О.П. Фінансове право: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 527 с.
18. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року: Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 р. № 158-р. Офіційний вісник України. 2005. № 22. Ст. 75.
19. Інструкція про порядок контролю і приймання топографо-геодезичних та картографічних робіт: наказ Головного управління геодезії, картографії та кадастру від 17 лютого 2000 р. № 19. Інформаційний ресурс. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.